

Miks ei järgnenud Alfred Waga raamatule "Eesti kunsti ajalugu I" teist ja kolmandat osa?

Mari Nõmmela

■ 1932. aastal avaldas Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus Tartus Alfred Waga raamatu "Eesti kunsti ajalugu I. Keskaeg" (357 lk., 153 illustr.). Tiitellehel pealkirja täiendav tekst "Mit einem deutschen Referat: Kunstgeschichte Estlands I. Mittelalter" viitab ootuspäraselt nii eesti kui ka saksa keelt kõnelevale lugejaskonnale. Nagu autor raamatu eessõnas selgitab, oli koguteos kavandatud kolmeosalisena: I – keskaja kunst, II – renessanss ja barokk ja III osa – uuema aja kunst. Keskaja kunsti osa on jaotatud omakorda neljaks peatükiks: 1. Kindlusarhitektuur; 2. Kiriklik arhitektuur; 3. Kloostrid ja 4. Raidkunst. Viimases peatükis on juttu nii keskaegsest raidkunstist kui ka maalikunstist, samuti on sinna juurde lisatud "Eesti keskaegse kunsti seisukoht Põhja- ja maade kunsti arengutees". Raamatu lõpus on illustratsioonide loetelu, nimede register ning eesti- ja saksakeelne oskussõnastik. Viimases ei selgitata küll kasutatud mõistete tähendusi, vaid antakse kunstiajaloo terminoloogia paralleelselt eesti ja saksa keeles, – valdav enamik selleks ajaks trükitis ilmunud kunstiajaloolisest kirjandusest oli ju saksakeelne. Et raamatu koostaja oli mõelnud ka lugejatele väljaspool Eestit, sellele viitavad illustratsioonide ning jooniste eesti-, prantsus-, inglise- ja saksakeelsed seletused. Sama eesmärki teenib 52-leheküljeline saksakeelne refereering. Iga peatüki lõpus on esitatud allikmaterjalide loetelu.

Alfred Waga elu ja tegevust on käsitlenud Harry Liivrand 1989. aastal ilmunud artiklis

"Kunstiteadlane Alfred Waga".¹ Peatudes "Eesti kunsti ajalool", kirjutab H. Liivrand, et raamatu II ja III köite väljaandmiseks käisid läbirääkimised veel 1938. aastal, kuid teadmata põhjustel asi trükkimiseni ei jõudnud, ka polevat midagi teada käsikirjade saatusest. "On kahju, et kaasajal jäi teos ilma pädevast retseptisioonist, aga eks näidanud see ilmutumisaegse kunstiteaduse hetkeseisu."²

Käesolevas artiklis tutvustatakse "Eesti kunsti ajalugu I" kirjastamisega tekkinud probleeme üksikasjalisemalt. Samuti antakse ülevaade Alfred Waga raamatu retseptisioonist, mis oli 1930. aastatel piisavalt ulatuslik, et saada vastust küsimusele, miks Alfred Waga algupärase "Eesti kunsti ajaloo" järgmised osad jäid ilmutumata.

Raamatu autori nime kirjutamisel on järgitud Alfred Waga enda poolt tema eluajal kasutamist leidnud kirjaviisi.

Esimese "Eesti kunsti ajaloo" koostaja Alfred Waga (1895–1980)

"Eesti kunsti ajaloo" ilmutumise ajal elas Alfred Waga Tartus. Erinevalt oma vendadest August ja Voldemar Vagast puudus tal erialane ülikooliharidus ja magistrakraad. Kunstiteaduses oli ta iseõppija. Gümnaasiumiaastail oli

¹ H. Liivrand. Kunstiteadlane Alfred Waga. – Kogude teatmik RKM. Bibliograafia. Tallinn, 1989, lk. 24–37.

² Samas, lk. 37.

kunstiandeline noormees teinud märkimisväärsed edusamme, õppides A. Laikmaa ateljeekoolis joonistamist ja maalimist, seejärel täiendanud ennast Peterburis A. Benois' juures, kuulates samas ka kunstiajaloo loenguid. Varakult iseseisvat elu alustanuna oli ta otsustanud sõjaväelase elukutse kasuks ja asunud edasi õppima Venemaal lipnike kooli. Aastatel 1915–1917 osales ta vabatahtlikuna maailmasõjas, seejärel riviõhvitserina Vabadussõjas, sõja lõppedes aga teenis diviisi staabis staabiülema kohusetäitjana. 1921. aastal läks Alfred Waga kapteni auastmes erru ja hakkas leiba teenima ajakirjanduses, pühendudes samaaegselt kunstiteaduslikule tegevusele. 6. oktoobril 1921 ilmus Päevalehes temalt esimene kunstiteemaline artikkel "Kunsti ja kultuurvara kaitseks". Sõjaväelase elukutse vahetamine ajakirjaniku töö vastu ei valmistanud talle raskusi – juba Vabadussõja-aastail võis ajalehtedes kohata sõjakirjasaatja A. Waga nime. Diviisistaabi adjutantina töötades oli tal hea ülevaade nii Vabadussõja käigust kui ka kõrgema juhtkonna tegevusest ja 1923. aastal ilmus tema sulest taskuväljaandeline raamat "Wiru väerind Vabadussõjas" I, mis kujutab endast sõjasündmuste dokumenteeritud kroonikat. Selleks ajaks oli A. Wagalt ilmunud ka kümme-kond kunstiteemalist artiklit.

Aastatel 1921–1928, kui vennad August ja Voldemar olid asunud Tartusse ülikooliharidust omandama, teadustööd tegema ja pedagoogiameit pidama, elas Alfred Waga Tallinnas. Ta sukeldus energiliselt kodulinna kunstielu, kirjutas artikleid, organiseeris näitusi, töötas 1926–1928 Tallinna Eesti Muuseumi kunstiosakonnas, aidates kaasa muuseumi kogude ümberkorraldamisele Eesti Kunstimuuseumiks.

1928. aastal asub ka Alfred Waga Tartusse. Tartu perioodil, aastatel 1928–1934 ilmub temalt kaks raamatut: "Johann Köler" (1931)

ja "Eesti kunsti ajalugu I. Keskaeg" (1932). Samal ajal avaldab ta jätkuvalt artikleid, kusjuures tema poolt käsitletavate teemade valdkond on lai: muuseumitöö reorganiseerimisest kultuurivarade kaitse ja muinsuskaitse süsteemi korraldamiseni; kunstiühingute probleemidest näitustegevuseni ja näitustel eksponeeritud kunsti, sh. ka väliskunsti arvustamiseni. Tema töödes tõuseb esile rida kunstnikunimesid, nagu H. Laikmaa, J. Köler, J. Koort, N. Triik, K. Mägi jt., kelle loomingut Alfred Waga oma artiklites käsitles ja kõrgelt hindas. Eesti kaas-aegset kunsti arvustab ta aga kaunis teravalt, mistõttu tema kirjutised tekitavad poleemikat nii kunsti- kui ka kirjandusringkondades. Süstemaatiline enesetäiendamine ja kunstiajaloolisse uurimistöösse süvenemine viisid Alfred Waga juba kaugemate eesmärkide püstitamiseni, kui seda oli ainult jooksva näitusekriitika tegelemine. 8. novembri 1924. aasta Postimehe "Päevauudistes" ilmub teade: "Haridusministeeriumi nõukogu otsustas [– –] anda laenu Alfred Waga'le 20.000 mrk. Eesti kunstiajaloo materjalide muretsemiseks."³ Et Alfred Waga tegeleb kaasaja kunsti elu probleemide kõrval eesmärgikindlalt Eesti vanema kunstiloo uurimisega, kinnitavad juba 1928. aastal Tallinnas Haridusseltsi poolt korraldatud A. Waga loengud vanemast arhitektuurist⁴ ja Tartu ülikooli peahoones peetud rahvaülikooli loengud Eesti kunsti ajaloost.⁵ 1928. aasta 1. septembri Postimehes avaldab Alfred Waga pikema asjakohase retsensiooni Lundis ilmunud Helge Kjellini Karja kiriku monograafia kohta.⁶ Tartu ülikooli kunstiajaloo professori H. Kjellini üks õpilasi Voldemar Waga märgib kunstiajalooliselt tähtsa teose ilmumist omapoolse lühitutvustusega ajakirjas Taie.⁷

Tartusse elama asunud, osaleb Alfred Waga 1929. aastal koos Harri Moora, Otto Freymuthi, Peeter Treiberi (Tarveli) jt. ajaloolas-tega Õpetatud Eesti Seltsi kunstiajaloo- ja muinsusesekttsiooni asutamisel. Teatavasti võttis sektsioon eesmärgiks hakata juhtima ülikoolilinnas kunstiajaloolist uurimistööd, muinsuskaitsealast tegevust ja suunama museoloogilist tööd ERM-is. Alfred Waga valiti sektsiooni sekretäriks ja tema oli ka see, kes tegi ettepaneku nõuda Rootsi lahkunud kunstiajaloo professorilt Helge Kjellinilt tagasi Eesti kirikute ja neis asuvate varade kohta käivad materjalid. Waga tegi ÕES-i sektsiooni

³ Päevauudised. – Postimees 8.XI 1924, nr. 303.

⁴ 10. märtsil 1928 loengusari "Vana Tallinna kindlused ja kunstiesemed". – Taie 1928, nr. 1, lk. 55.

⁵ Päevauudised. – Postimees 12.XI 1928, nr. 309.

⁶ A. Waga. Helge Kjellin, Die Kirche zu Karris auf Oesel und Ihre Beziehungen zu Gotland. – Postimees 1.IX 1928, nr. 237.

⁷ V. Waga. Helge Kjellin, Die Kirche zu Gotland. Lund 1928. C. V. K. Cleerup. – Taie 1928, nr. 3, lk. 165.

koosolekutel veel mitmeid teisigi ettepanekuid kirikute teadusliku kirjeldamise ja muinsuskaitse alla võetavate varade kohta.⁸

Lühikest aega, aastatel 1931–1932 töötas Alfred Waga Eesti Entsüklopeedia kunstiosakonna toimetajana, koostades märksõnade kõrvalt ka Eesti vanema kunsti, s.o. balti kunsti peatüki, mis ilmus Eesti Entsüklopeedia esimeses osas.⁹ Seda kirjutist retsenseerides leiab Kompus, et olukorras, kus W. Neumanni balti kunsti käsitletud olid juba vananenud, H. Kjellini monograafia Karja kiriku kohta ja H. Pirangi balti häärestemaja teemaline uurimus¹⁰ aga "[– –] nii vajalised ja teretulnud kui nad ongi, ei asenda ometi kuidagi puuduvat süstemaatilist ajalugu. Siin nüüd on tõesti augutäitjaks A. Waga artikkel balti kunstist Eesti Entsüklopeedias, nii summaarne, nagu ta paratamatult leksikoni osana peabki olema."¹¹

Alfred Waga ja Eesti Kirjanduse Selts

1929. aasta kevadel võttis Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus enda peale Alfred Waga käsikirja "Eesti kunsti ajalugu" kirjastamise. Sellest perioodist on koondatud Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolise arhiivi materjalid "EKS ja Waga, Alfred – autor. Kirjavahetus 5.VI 1929–18.VI 1937".¹² Säilinud kirjavahetus pole kaugeltki täielik, kuid annab siiski mõningase pildi raamatu kirjastamise taustast.

19. märtsil 1929. aastal kirjutab Alfred Waga Friedebert Tuglasele kirja (vt. kirja koopt), milles ta teeb ettepaneku Eesti Kirjanduse Seltsile välja anda "Eesti kunsti ajalugu". Sellele pöördumisele saab Waga Tuglaselt ilmselt positiivse vastuse, sest tema järgmine kiri 5. juunist 1929 sisaldab juba mitmeid koos-

19. märtsil 1929 a.

W. a.

hrra Fr. Tuglas.

Palun Teid Eesti Kirjanduse Seltsis algatada minne „Eesti kunsti ajaloo“ kirjastamise küsimus. Teos koosneb neljast osast – 1) Kunst Eesti keskajal (1200–1550), 2) Renessanss- ja barokkajal (1550–1770), 3) Balti kunsti algajal (1770–1900) ja 4) Eesti uuem kunst (1900–1929) – ning annab üldvaate ehituskunsti, skulptuuri, maalikunsti, graafilise kunsti ja rakenduskunsti arengumisest Eestis. Kuna ma selle teose kirjastamiseks kaotanud olen kõike seni avaldatud ning osalt ka avaldamataid allikaid ja uurimismaterjale, samuti isiklikult pidevalt enam kui nelja aasta kestel kogunud vähetuntud kunstilist minisirkon uurides nii mõnegi seni täiesti puudutatud kunsti ajaloolise probleemi valgustamiseks väetustuks materjale olen leidnud suhtunud, arvan, et minu teos, kui aiundandiline mis rõhvas Eesti kirjanduses, tohiks väärda teatavat tähelepanu. Wastavalt etteoodud jaotusele võiks raamat ilmneda neljas vihkus, millest iganes sisaldaks ca 6 trükipoognat teksti ja ca 4 poognat pilti, seega iga vihk ca 10 trükipoognat umbes „Loomingu“ kaustas. Sooviksin, et raamat saaks trükitud võimalikult kiitpaberil ning et kaks viimast vihku saaks kirjastatud veel käesoleval aastal, kolmas ja neljas vihk aga tuleva aasta kestel. Esimene vihk on ^(käsikirjaline) täiesti trükitavalis, nii et kirjastamine võiks kohe taastamatult algeda; teised vihkud on ka sõltuvalt koostatud, kuid neis on veel lahtrisi küsimusi, mida ulseisra suve jooksul kindlasti loodan lõpetada. Kui Eesti Kirjanduse Selts põhimõtteliselt nõus peaks olema minu raamatu kirjastamisest oma pool võtma, käesoleval heal meel, et Teie asja lõplikuks otsustamiseks käsitähtsate läbivaatamise ettepanekite oma hooldeks.

Sõnaga lugupidamisega

Alfr. Waga

⁸ EAA, f. 2569, n. 1, s. 141, lk. 24 ja 78–79.

⁹ A. W(aga). Balti kunst. – Eesti Entsüklopeedia I. K/Ü. "Loodus", Tartu, 1932, lk. 828–840.

¹⁰ H. Pirang. Das baltische Herrenhaus I–III. Riga, 1926–1930.

¹¹ H. Kompus. Balti kunst Eesti Entsüklopeedias. – Kunst ja Kirjandus 1932, nr. 12, lk. 48.

¹² KM KA, f. 16, M. 214:3

töötetpanekuid Eesti Kirjanduse Seltsile (edaspidi EKS). Kirjas on juttu ka kirjastamisele mineva kunstiajaloo raamatu ilmumise tähtaegadest (1. vihik – 1.XI 1929; 2. vihik – 1.V 1930; 3. vihik – 1.XI 1930; 4. vihik – 1.V 1931), honorarist, autorieksemplaride arvust, tiraažist, paberist, formaadist, klišeedest jms. A. Waga kirjale on seltsi bürojuhataja Herman Evert hiljem juurde lisanud märkuse, mida tasub siinkohal Alfred Waga kui isiku tutvustamiseks tsiteerida: "A. Waga teatab, et kui kindel pole teose avaldamine tänavu, siis ta käsikirja ei esita ja võtab oma ettepaneku üldse tagasi."

Järgmine Alfred Waga pöördumine F. Tuglase poole on 8. jaanuaril 1930. Waga palub kirjas "võimalikult kõige lähemal päevil otsustamisele võtta [– – –] "Eesti kunsti ajaloo" esimese osa kirjastamise küsimus". Kirjast selgub, et Waga on muutnud raamatu jaotust neljast osast kolmeks ja teinud mitmeid muid mööndusi kirjastamiskulude vähendamiseks. Lõpuks ta lisab: "Kui kirjastus ennast praegu kõigi kolme osa väljaandmisega ei taha siduda, võiks teiste kirjutamise küsimus praegu lahtiseks jääda. Minu tungivaks sooviks oleks, et esimene osa saaks võimalikult mai kuus välja antud."

25. veebruaril 1930 sõlmibki EKS-i kirjastus Alfred Wagaga kirjastamislepingu. Paraku jääb täitumata Waga soov näha "Eesti kunsti ajalugu" juba maikuus trükis ilmununa. Otse vastupidi, siitpeale algavad lepingupoolte omavahelised mõõdarääkimised ja tähtaegadest mittekinnipidamised. Raske on objektiivselt hinnata, millise osapoole, kas autori, kirjastuse või trükikoja "Postimees" süül takerdub raamatu trükkimine 1930. aastal.

10. aprillil 1930 kirjutab Alfred Waga EKS-le ja palub tiraažist 50 kuni 100 eksemplari trükkida kriitpaberile, neist viis raamatut arvata autorieksemplaride hulka. 21. juunil s.a. saadab EKS Wagale meeldetuletuse, et käsikiri on trükikojas laotud, kuid autor pole seda vaatamas käinud. 26. juunil vastab Waga, et "Postimehe" trükikojas on ikka veel neli klišeed tegemata, ülejäänud eest hoolitseb ta ise. Esimeste poognate ladumise ajal tekkisid

aga erimeelsused autori ja kirjastuse keelelise korrektori vahel. Nimelt oli korrektor nõudnud nimetavas käändes "Tallinn" asemel "Tallinna" kasutamist, Alfred Waga pidas jälle õigeks nimekuju "Tallinn". Oma seisukohad esitab Waga 4. septembril 1930 EKS-le kirjalikult. Kuu aega hiljem avaldab selle kirja 3. oktoobri Päevaleht artiklis "Kas "Tallinn" wõi "Tallinna"?", alapealkirjaga "Huvitav kirjanduslik tüli Tartus. Eesti Kirjanduse Selts tahab vägivaldselt pealinna nime muuta. Asi läheb kohtusse". Ajaleht avalikustab tüli, selgitades osapoolte arvamusi.¹³

Küsimuse pidanuks lahendama seltsi esimees Friedebert Tuglas, kes kuulutas end vaidlusküsimuses erapooletuks. Erapooletuks jäi ka Eesti Kirjanduse Seltsi teaduslik sekretär, ametikoha järgi seltsi väljaannete "pearedaktor" Daniel Palgi. Asi anti lahendada Eesti Õigekeelsuse Sõnaraamatu toimetajale Johannes Voldemar Veski, kes teatas, et peab kohanimena õigeks "Tallinna", kuid ei tee raamatu autorile selles suhtes takistusi. Seega, küsimus tuli ikkagi seltsil lahendada ja nii pöördusid Tuglas ja Palgi seltsi abiesimeeste professor Albert Saareste ja direktor Jaan Roosi poole. Mõlema seisukoht oli – "Tallinna". Sellest teatati nüüd Alfred Wagale, lisades juurde, et nimekuju "Tallinna" pannakse lähiaastail ka ametlikult maksma. "Eesti kunsti ajalugu" oleks vaid hea võimalus uue nimekuju propageerimiseks, sest tekkis esineb vaidlusalune kohanimi nimetavas käändes üle 200 korra, lisaks veel juuresolevate piltide all neljas keeles. Sellise seisukoha peale vastanud Alfred Waga, et ta keeldub seltsi poolt pakutavast nimekujust. Päevaleht toob ära Waga keeldumise põhjendused:

"Igalt ajalooliselt teoselt on endastmõistetawalt nõutaw täpsus nimedes. Kui mõni kohanimi esineb kirjanduses, ürikutes wõi tegelikus elus mitmel kujul, siis ei tohi autorile ette kirjutada, missugust nende hulgast ta peab lugema täpseks, waid see on loomulikult tema enese otsustada.

Nimekuju "Tallinna", mille tarwitamist minult nõutakse, ei ole kunagi olnud linna tegelikuks nimeks. See osutub ainult uueks, veel ettepanekujärgus olewaks nimeks, mis pole seni leida suutnud tähelepanewat poolehoidu, hoopis kõnelemata seaduslikust maksmapanekust.

¹³ Kas "Tallinn" wõi "Tallinna"? – Päevaleht 3. X 1930, nr. 269.

Nimekuju "Tallinn", mida tarwitan ja loen täpseks, on linna ammune, aastakümneid tegelikult tarwitusel olnud nimi, ametlikult maksew ka tänapäewal nii kodu kui ka wälismaal. Kirjanduse Seltsil ei peaks olema teadmata, et linnawalitsus seda nimekuju muuta ei kawatse ning et seetõttu uue nimekuju maksmapanekuks seaduslikul teel pole wähemaidki wäljawaateid.

Lähtudes eelöeldust, peaks olema selge, et nõuda nimekuju "Tallinna" tarwitamist, tähendaks nõuda korduwa ebatäpsuse wiimist minu teosesse. Endastmõistetawalt ei saa ma sellele nõudmisele teisiti reageerida, kui kategoorilise keeldumisega. Kui Kirjanduse Selts on oma ülesandeks wõtnud meie pealinna nime muutmise propageerimise, peaks ta selleks walima korralikumad abinõud. Püüdu autoritele peale suruda uut nimekuju enne kui see on ametlikult maksuma pandud, ei saa igatahes lugeda korrektseks, mida kui autor ja Kirj. Seltsi liige loen enesele õiguse olewat awaldada."

Päewaleht teatab veel, et Waga kirjaliku keeldumise peale olevat Eesti Kirjanduse Seltsi suusõnaline vastus olnud kategooriline – selts tühistab "Eesti kunsti ajaloo" kirjastamise lepingu, nõudes autorilt sisse kõik seni tehtud trüki- ja klišeekulud. Alfred Waga omakorda jälle on seisukohal, et raamatu kirjastamislepingu tühistamine seltsi juhtkonna poolt on ebaseaduslik, ja lubab oma huwide kaitseks pöörduda kohtusse. Päewalehe sõnul jälgib Eesti avalikkus ajakirjanduse wahendusel teatavaks saanud tüli suure huwiga.¹⁴

Seda pikka ja segast lugu kommenteerides võib öelda, et vastuseks Alfred Waga 4. septembri kirjale saadab EKS tööpoolest neli päewa hiljem, 8. septembril hoiatuse raamatu trükimise takistamise puhul leping tühistada ja wäljamakstud avanss koos tehtud kulutustega kohtu teel sisse nõuda. Kirjalikku vastust soovitakse "seltsi büroole hiljemalt reedeks, 12. skp. kell 12". A. Waga vastab 11. septembril, et "nimekuju küsimus on sisuline küsimus ja selle otsustajaks on autor, mitte kirjastaja", lisades muu hulgas, et ka tema pöördub oma huwide kaitseks kohtu poole. Selle peale teatab EKS 13. septembri kirjas, et kirjastusleping on tühistatud, "Eesti kunsti ajaloo" trükimine trükikojas seisma pandud ja autorilt nõutakse tagasi avanss. 26. septembril saadab

selts Wagale kulude arve, mis koos avansiga kokku on 783 krooni ja 21 senti.

5. oktoobri Päewaleht jätkab raamatu wäljaandmisega tekkinud probleemide valgustamist artiklis "Segased lood Eesti Kirjanduse Seltsis", alapealkirjaga "Kes tühistas "Eesti kunsti ajaloo" kirjastuslepingu?" Ajalehe teatel on kohanime "Tallinn" või "Tallinna" tarvitamise pärast alanud tüli A. Waga ja Eesti Kirjanduse Seltsi wahel jõudnud kohtusse. Nendele seltsi eestseisuse liikmetele, kes pärast suvepuhkust polnud veel kokku saanud, olevat asjade selline käik tulnud üllatusena. Artiklist selgub veel, et juriidilistes küsimustes Eesti Kirjanduse Seltsi esindava eestseisuse ja A. Waga wahelisel kirjastuslepingul olid esimehe Tuglase ja laekahoidja Richard Kleisi allkirjad, kirjastuslepingu tühistamise teade kandis aga ainult "büroojuhataja", s.o. Friedebert Tuglase allkirja. Seepärast on 6. oktoobriks kokku kutsutud Eesti Kirjanduse Seltsi erakorraline koosolek.¹⁵

Vennad August ja Voldemar Waga kuulusid Eesti Kirjanduse Seltsi vastavalt 1926. ja 1927. aastast peale. Voldemar Waga oli valitud aastatel 1926–1928 seltsi ajalootoimkonna liikmeks, August Waga kuulus 1930–1932 kodu uurimise toimkonda. Alfred Waga astus EKS-i liikmeks 1930. aastal. Seltsi kirjastuskomisjoni aruandest nähtub, et pärast Päewalehe artikleid on A. Waga "Eesti kunsti ajaloo" avaldamist arutatud 5. ja 12. septembri koosolekutel. Nii kirjastuskomisjon, kuhu kuulusid tol korral H. Kruus, A. Oras, J. Roos ja P. Treiberg (Tarvel), kui ka keeletoimkond eesotsas juhataja A. Saareste ja abijuhataja J. Aavikuga toetasid jätkuvalt nimekuju "Tallinna", kuid seda ei kiitnud heaks EKS-i eestseisus ning lõplik otsus selles küsimuses jäeti kinnitamata.¹⁶

Kultuuriloolise arhiivi materjalide põhjal võib öelda, et tegelikult oli EKS-i 8., 13. ja 26. septembri kirjadele alla kirjutanud mitte Tuglas, vaid büroojuhataja H. Evert, kes tavaliselt kirjastuskomisjoni otsuseid ka protokol lis. EKS-i põhikirja järgi pidanuks aga selle-

¹⁴ Kas "Tallinn" või "Tallinna"? – Päewaleht 3. X 1930, nr. 269.

¹⁵ Segased lood Eesti Kirjanduse Seltsis. – Päewaleht 5. X 1930, nr. 271.

¹⁶ Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat XIV (1930). EKS Kirjastus Tartus, 1931, lk. 9–12.

laadseid küsimusi lahendama seltsi eestseisus. 1. oktoobril 1930 saigi selts notar H. Vihalemma büroost kirja, kus teatati, et Alfred Waga on volitanud advokaat V. Jaurami enda eest EKS-i eestseisusega raamatu kirjastamise küsimuses läbirääkimisi jätkama.

Mõne kuu möödudes olid osapooltel küsimused ilmselt selgeks vaieldud, sest 19. detsembril 1930 on EKS saatnud A. Wagale kirja, milles öeldakse, et selts peab vajalikuks "Eesti kunsti ajaloo" trükkis ilmumist ja seda hiljemalt veebruaris 1931. Seoses sellega palutakse Wagal käsikiri kirjastusele üle anda "küllalt varakult". Kiri jääb välja saatmata, sest samal päeval saabub Waga kiri, milles palutakse saksakeelse resümee tõlkimiseks maksta 100 krooni autori honorari arvelt. Ilmselt pole selts sellega nõus olnud, sest Waga kordab oma palvet veel 22. detsembril 1930 ja 12. märtsil 1931.

Vahepeal on aasta möödunud. 29. oktoobril 1931 koostab EKS-i teaduslik sekretär D. Palgi Alfred Wagale ametliku pöördumise: "[---] palun Teilt kindlat vastust, millal saate ära anda kõik käsikirja ja ühtlasi muidugi kõige kindlamat kinnipidamist antud lubadusest. Palun kohe vastata ka sel juhul, kui "Eesti Kunstiajalugu I" peab jääma kõnesolevast aastast välja." Ilmselt polnud Alfred Waga EKS-i kirjale vastanud, sest kirjastuses asutakse koostama uut märgukirja Wagale. H. Everti kirja mustandit on D. Palgi, pärast konsulteerimist J. Roosiga veel omalt poolt täiendanud. Selles EKS-i kirjas nr. 4616, 10. detsembrist 1931 öeldakse, et Alfred Waga on korduvalt rikkunud kirjastuslepingu punkti, mis näeb ette käsikirja tähtaegset esitamist. Kuupäevadest 30. IV 1930 ja 31. XII 1930 on autor oma volilisel üle läinud, lisaks jätnud täitmata seltsi liikmetele korduvalt suusõnal antud lubadused. Seetõttu on "raamatu ilmumise viibimine tekitanud seltsile suurt kahju". Selts on nõus välja pakkuma käsikirja esitamise viimase tähtajana 5. I 1932. Tähtajast mitte kinni pidamisel tasub autor kõik kahjud ja tagastab honorari EKS-le. Seltsi ametliku hoiatuse peale vastab Alfred Waga, et "tähtaeg on talle vastuvõetav". Selle peale saadetakse autorile hoiatus, et kui käsikirja täies ulatuses koos piltidega 5. jaanuariks 1932 kirjastusele üle ei anta, "alustab selts kulude sissenõudmist ilma sellest teatamata". 5. jaanuariks 1932 ei olnud

kirjastusse jõudnud Alfred Waga käsikirjast 4 poognat puuduvat teksti ega saksakeelset resümee.

19. jaanuaril 1932 kirjutasiid F. Tuglas, R. Kleis ja H. Evert EKS-i nimel alla Alfred Waga võlavekslile. Asja juriidilist poolt asus seltsi poolt ajama notar I. Reiman.

Tundub, et juristide teistkordne sekkumine EKS-i ja Alfred Waga vahelistesse probleemidesse lahendab lõpuks raamatu väljaandmise küsimuse. 27. aprillil 1932 sai EKS A. Wagalt kaks kirja. Esimeses teatab autor, et loodab paari nädala jooksul raamatu trükkimise lõpuni viia, "seda loomulikult eeldusel, et Kirj. Selts uue aktsiooniga asjade käiku ei sega". Teises kirjas ta kinnitab seltsile, et on nõus "oma arvele võtma "Eesti kunstiajaloo" saksakeelse kokkuvõtte kolmanda ja neljanda trükipoogna ladumise-, trükkimise- ja paberikulud". Seega siis jätkub "Eesti kunsti ajaloo" trükkimine. Vahepeal oli seltsi sekretär saanud tutvuda raamatu saksakeelse resümeeaga ning leidnud seal kohti, mis vajasisid tema arvates parandamist. Ta kirjutas sellest 4. augustil 1932 Wagale ja soovitas lasta tõlke üle vaadata mõnel "autoriteetsel asjatundjal", nagu näiteks O. Freymuthil ülikooli raamatukogust. Waga vastab D. Palgile, et "on solvunud", sest tema saksa keele oskuse ja kokkuvõtte korralikkuse üle võivat otsustada teised alles siis, kui ta ise tunnistab selle trükkivalmiks. "Asjatundja" kohta aga ütleb: "... hr. Freymuth'i parandustest on suur osa minule täitsa vastuvõetamatud, kuid tingitud maitsest, mitte vigadest."

1933. aastal toimusid Eesti Kirjanduse Seltsi toimkondades ümbervalimised, kuid pinged seltsi liikmete H. Kruusi, R. Kleisi ja A. Waga vahel näisid püsivat. See peegeldub ka ajakirjanduses, kus osapooled väitlevad teravalt mitmetel teemadel, sh. eesti ajalugu käsitleva üldteose väljaandmise küsimuse üle. Nimelt alustas K.-Ü. "Loodus" suurteose "Eesti rahva ajalugu" väljaandmist, mille koostamisega olid seotud mitmed ülikooli inimesed ja EKS-i liikmed. 1932. aastal ilmuva koguteose I osa oli pühendatud muistsele iseseisvusajale ja raamatu kunstipeatüki autoriks oli Alfred Waga. Ajaloolises järgnevuses ülevaade 24 leheküljel hõlmab sõjalist ehituskunsti, kiriklikku ja kodanlikku ehituskunsti, skulptuuri, maali- ja rakenduskunsti kõige vanemast ajast XVI

sajandi alguseni, sarnanedes paljus "Eesti kunsti ajalugu I" käsitlusega.¹⁷ Hästi trükitud raamatus on rikkalikult fotosid, jooniseid, sh. ajalooteemalisi illustratsioone J. Püttsepalt. "Eesti rahva ajaloo" kohta nime all M.S. ilmunud retsensioonis Ajaloolises Ajakirjas nr. 3, mille vastutavaks toimetajaks on H. Kruus, leitakse aga kahetsusega, et "Looduse" poolt välja antud meeldiva välimusega teoses on palju "laialivalguvust" ja "sisulisi puudujääke".¹⁸ EKS-i kirjastuskomisjon asus vastukaaluks arutama "ulatuslikuma ja põhjalikuma eesti ajaloo väljaandmist".¹⁹ Uue üldteose "Eesti Ajalugu" koostamist juhtis peatoimetajana H. Kruus, raamatu teise ja kolmanda osa kunstiajaloo peatükkide kirjutamisse kaasati kunstiajaloolased R. Paris ja A. Tuulse.

Sõnasõda Alfred Waga ja Eesti Kirjanduse Seltsi vahel jätkub ajakirjanduses ka veel 1933. aastal. Üheks põhjuseks oli ilmselt pikaleveninud kunstiajaloo trükkimine, teiseks põhjuseks "Eesti Rahva Ajaloo" autoritele osaks saanud kriitika vms. Võib oletada, et Alfred Waga vastasseisus H. Kruusi, R. Kleisi ja teistega mängis oma osa tema sõjaväelase minevik ja maailmavaade. Ka Elo Tuglase mälestused raamatus "Tartu päevik. 1928–1941" kinnitavad, et A. Waga ei kuulunud nende perekonna suhtlusringi. 19. veebruari 1933. aasta Vabas Maas pöördus Alfred Waga artiklis "Kõik korras Eesti Kirjanduse Seltsis?" EKS-i juhtkonna poole, nõudes seltsi kõigil koosolekutel arutatavate probleemide "täielikku avalikustamist". Muu hulgas heidab Waga Hans Kruusile – "kutselt ülikooli professorile" – ette ebaeetilist esinemist ülikooli kolleegide ja seltsi liikmete ees.²⁰

Kogu selle pika loo taustal oli 7. oktoobril 1932 ilmunud trükist Alfred Waga raamat "Eesti kunsti ajalugu I".²¹ Tagasihoidlikus pruunis kalingurkõites raamatu väljaandmine oli kestnud kolm aastat. Tõsi, 1931. aasta oli Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastustegevusele olnud kesisem kui varasemad aastad ja aruanetes tuuakse põhjuseks majanduslikku kitsikust. Waga ajalooraamatu väljaandmist oli 1931. aastal arutatud veel õige mitmel korral. Võimalik, et käsikirja toimetamise eest, mis reeglina ei kuulunud autori kompetentsi, jättis kirjastus autorile midagi tasumata, sest pärast raamatu ilmumist artiklis "Alfr. Waga süüdistus Eesti Kirjanduse Seltsi vastu" tea-

tab seltsi teaduslik sekretär D. Palgi ajalehes Vaba Maa, et selts "pole saanud rahuldada A. Waga ebaõigustatud rahalisi soovide 1932. a. lõpus ja nüüd mõistab A. Waga EKS-i üle kohut".²²

"Eesti kunsti ajalugu I" ilmumise järel kestis kirjavahetus EKS-i ja Alfred Waga vahel edasi. 1932. aasta detsembris saatis selts kolm meeldetuletuskirja Wagale, milles palutakse üle anda trükiis ilmunud teose käsikiri koos illustratsioonide nimestikuga, mida võivat edaspidi kasutada ainult nende omanik – EKS. Kirjadele jättis autor, kes elas nüüd Tallinnas, vastamata. Seltsi 1934. aasta märkmetest selgub, et Alfred Waga on avaldanud soovi oma saamata honorari arvelt kasutada 100 krooni "Eesti kunsti ajalugu" II köite ettevalmistustöödeks – Riiga sõiduks, ülesvõtete tegemiseks jms., kuid selts kavatses ka sellele Waga ettepanekule vastata eitavalt. Kas oli seltsi keeldumise põhjuseks ajalehes Kaja 8. augustil 1934 ilmunud teade, et Lõuna-Eestis lendlehti levitanud 12 vabadussõdalase hulgas on poliitilise politsei poolt vahi alla võetud ka "tuntud kultuuriajaloolane Alfred Waga"?²³ Igatahes on ajalehe väljalõige EKS-i 1934. aasta kirjavahetuse hulka pandud.

20. jaanuaril 1935 küsis Alfred Waga EKS-i kirjastuselt kättesaamata honorariosa kohta. Seltsilt eitava vastuse saanud, põhjendas ta 30. jaanuari kirjas uuesti, miks pole käsikiri kirjastuseni jõudnud: see olevat Postimehe trükikojast tagasi saaduna olnud "niivõrt määratud seisukorras, et see alalhoidu vaevalt oleks väärinud, osalt aga kasutasin selle raamatu saksakeelse kokkuvõtte algteksti koostamiseks". Vastus aga EKS-i ei veennud ja käsi-

¹⁷ A. Waga. Kujutatav kunst. – Eesti Rahva Ajalugu I. K./Ü. "Loodus", Tartu, lk. 565–589.

¹⁸ M. S. Muinasteadlik osa teoses "Eesti Rahva Ajalugu". – Ajalooline Ajakiri 1933, nr. 3, lk. 173–176.

¹⁹ J. Roos. Kirjastuskomisjoni 1932. aasta aruanne. – Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat CVI (1932). EKS Kirjastus Tartus, 1933, lk. 9.

²⁰ A. Waga. Kõik korras Eesti Kirjanduse Seltsis? – Vaba Maa 19. II 1933, nr. 42.

²¹ Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat XVI (1932). EKS Kirjastus Tartus, 1933, lk. 5.

²² D. Palgi. Alfr. Waga süüdistus Eesti Kirjanduse Seltsi vastu. – Vaba Maa 9. III 1933, nr. 57.

²³ Alfred Waga ülekuulamisel. – Kaja 8. VIII 1934, nr. 185.

kirja puudumise pärast keelduti ka edaspidi Wagale lõpparvet välja maksmast. Ühe põhjusena toodi nüüd ka "Eesti kunsti ajalugu I" tagasihoidlikku läbimüüki.

7. juunil 1937 kirjutas Alfred Waga Friedebert Tuglasele ja kurtis, et tal on honorarina EKS kirjastuselt saada ligi 300 krooni, kuid: "...oodata, mil viimne eksemplar on müüdnud Seltsi laost – selleks minu elupäevi vist küll ei jätku." Tuglas luges enne Soome sõitu Waga kirja läbi ja palus H. E. (verti)-l Wagale "asja selgitada". 18. juunil 1937 läkitas EKS Wagale selgitava vastuse, mis lõpeb järgmiselt: "Elevust raamatu ümber tekitada ja levikut tõsta aitaks kahtlemata teose järgnevate köidete ilmumine. Viimasel läbirääkimisel Teiega lootsite Teie peatselt valmis jõuda teise köite käsikirjaga. Oleme huvitatud selle töökäigust ja näeksime heameelel selle esitamist varsti. Austavalt EKS."

Sellega lõpeb Eesti Kultuuriloolises Arhiivis kirjavahetus Alfred Waga ja EKS-i vahel.

Poleemikarohke 1932. aasta oli aga kunstiajaloolasele Alfred Wagale viljakas. Lisaks kunstikriitikale ilmus tema nime all trükist kolm ülevaatlikku eesti kunsti käsitlust: Eesti Entsüklopeedias, "Eesti Rahva Ajaloos" ja "Eesti kunsti ajaloo" esimese osana.

"Eesti kunsti ajalugu. Esimene osa: Keskaeg" retseptisioonist

Vaatamata ajakirjanduses ehk liigagi teravdatud poleemikale A. Waga raamatu avaldamise ümber, ilmus "Eesti kunsti ajalugu" I osa kohta kümmekond, valdavalt erapooletut arvustust. Nagu juba öeldud, oli lihtsas köites raamat mahukas, mille toimetamise ja trükiks ettevalmistamise raskused oli autor põhilises osas enda peale võtnud. Arvustustes esile tõstatatud mitmedki puudused tulenesid eeskätt n.-ö. ühe mehe tööd-tegemistest. Ajaloo-raamatu retsenseerimine ja toimetamine oleks "Eesti kunsti ajaloo" sisulisele küljele kindlasti kasuks tulnud.

²⁴ A. Waga. Eesti kunsti ajalugu. Esimene osa: Keskaeg. Tartu, 1932, lk. 5.

²⁵ Waga peab silmas W. Neumanni "Grundriss einer Geschichte der bildenden Künste und des Kunstgewerbes Liv-, Est- und Kurland", Reval, 1887.

²⁶ A. Waga. Eesti kunsti ajalugu..., lk. 7

Autori neljaleheküljeline eessõna on põhjalik. Sissejuhatuses selgitatakse kõigepealt mõisteid "eesti kunst" ja "balti kunst". Alfred Waga rõhutab, et seoses Eesti riikliku iseseisvumisega tuleb ümber hinnata senine suhtumine mineviku kunstpärandisse: "On aeg aru saada, et nn. balti kunsti – niipalju kui ta on seotud meie maaga – ei saa eraldada, välja jätta eesti üldisest kunstiajaloo, et kõik, mis on sündinud aegade kestel kunstide alal meie kodumaal, kuulub kõige pealt e e s t i kunsti ajaloosse, ükskõik kes ka olid selle loomingu kandjateks."²⁴ Kuni selle ajani mõisteti "eesti kunsti" all ikka kas siis eesti rahvusest kunstnike loomingu, rahvusliku kooli järgi kunsti või siis pärast rahvuslikku ärkamisaega loodud kunsti. Tegemist on rahvuslikust alalhoiuinstinktist tingitud teadliku eemaldumisega Eestis aastasade jooksul loodud nn. balti kunstit, mida käsitleti väljaspool eesti kunstiajalugu seisva nähtusena. "Balti kunsti-periood" oli kui "võõrapärane erijärk" meie kunstide arenguloos. Viidates rootsi ajaloolase J. Rooswali seisukohtadele, leiab A. Waga nüüd, et loomingu üldnimetusena peaks "balti kunst" säilima, sest "keskaegsel kunstigeograafilisel alal" tähistab see Balti mere äärsete maade kunsti.

"Eesti kunsti ajaloo" eessõna teises pooles kirjeldab Alfred Waga raamatu koostamisel tekkinud raskusi. Allikmaterjalidesse suhtub ta kriitiliselt. Ainuke ülevaatlik keskaja kunsti käsitus Eesti ja Läti kohta oli ilmunud 1887. aastal ning kõnesolevaks ajaks aegunud.²⁵ Waga hinnangul iseloomustab seni ilmunud kunstiajaloo uurimusi "vähesus, lüngalisus ja piiratud ulatus", pealegi tuli temal kõik eesti kunsti arenguloo seisukohalt ümber hinnata. Raamatu kirjutamist olevat raskendanud ka kunstiajaloolise terminoloogia väljakujunematus. 1927. aastal Akadeemilise Kirjandusühingu poolt välja antud kunstiajaloo oskussõnastikku, mille üks autoreid oli Voldemar Vaga, suhtub A. Waga samuti kriitiliselt, leides et see "pakub [– – –] liiga väheses sõnadevalikus, pealegi osutub neist suur osa tarvitamiskõlbmatuks kas ebatäpsuse tõttu [– – –] või oma liigse kunstlikkuse ja ilmetuse tõttu".²⁶

Eessõna lõpus sõnastab Alfred Waga oma raamatu eesmärgi: "Autor on [– – –] püüdnud anda [– – –] uuemaid käsitusmeetodeid arvestavat, ometi laiemale lugejaskonnale

määratud teost, mis tõttu on välditud ääremärkusi, viiteid, tsitaate, [– – –] allikmaterjalide üksikasjalist loendit ning muid lugemist raskendavaid lisandeid, mis säärase ülevaatliku teose juures pole õieti tungivalt vajalikudki."²⁷ Autor loodab, et avastatavatest puudustest hoolimata täidab raamat "provisoorse teosena" temale pandud ülesande – täita lünk meie kehvast kunstiajaloolises kirjanduses ning mõjuda virgutavalt tulevastele uurijatele. Lõpuks lisab, et kokkuleppel Eesti Kirjanduse Seltsiga on talle jäetud vabadus tarvitada isiku- ja kohanimesid ning kunstiajaloolisi oskussõnu omal vastutusel. Muudes keelelistes küsimustes on kirjastuse keelelise korrektori seisukohad olnud temale "mõõduandvateks".

Eesti esimese kunstiajaloo ilmumine märgiti ära ka Soomes: nimelt ilmus ajalehes Uusi Suomi värskest ilmunud raamatu kohta arvustus, mida siinpool lahte tsiteeriti ajakirja Kunst ja Kirjandus 22. numbris.²⁸ Sama ajakirja 38. numbris arvustas "Eesti kunsti ajalugu" K. A. Hindrey.²⁹ Et esimene raamat on piisavalt mahukas, ootab Hindrey Wagalt, kes raamatu saatesõnas on "sümpaatselt tagasihoidlik", edaspidi "kapitaalteose" kirjutamist. Valikuliselt Waga seisukohti refereerinud, ütleb Hindrey: esiteks – "Eesti kunsti ajalugu" on omal alal põhjanev teos, "esialgseks sünteesiks ning vihjajaks igalepoole, kus on tühikuid, ettevalmistavaks teerajaks uutele uurimustele"; teiseks – raamatust saab ülikooli õppematerjalerialadel, mis on seotud kunstiküsimustega; kolmandaks – raamatu teaduslikku iseloomu süvendab saksakeelne kokkuvõte, kuigi seal ja ka oskussõnastikus leidub mõningaid keelelisi vigu. Raamatusse lisatud plaanid ning pildid leiab arvustaja olevat hästi valitud. Lõpuks hindab K. A. Hindrey "Eesti kunsti ajaloo" ilmumist "kui lugupidamist ärateenivat suurt tööd".

Varsti pärast seda ilmus ajakirjas Olion nr. 10-12 toimetaja Georg Naelapea artikkel "Alfred Waga: Eesti kunsti ajalugu".³⁰ Ka G. Naelapea tervitab esimese "Eesti kunsti ajaloo" ilmumist, sest sellel "ei ole eelkäijat, kui mitte lugeda W. Neumanni a. 1887 ilmunud esikteost". Ta rõhutab veel kord Alfred Waga seisukohta nn. balti kunsti kuulumisest eesti üldsesse kunstiajalukku, ja et senini on valesti tõlgendatud mõistet "eesti kunst" – kui üksnes eesti rahvusest kunstnike loomingut.

"Balti kunsti" tuleb hinnata kui üht perioodi eesti kunsti arenguloos. See uudne seisukoht on G. Naelapea arvates raamatu üks olulisi väärtusi.

Positiivselt hindab ta ka autori aastatepikkust eesti kunsti tundmaõppimist ja uurimist, seniste andmete kronoloogiliseks tervikuks koondamist ja süstematiseerimist kunstialade kaupa. Naelapea kahtleb esimese algupärase kunstiajaloo sisulise arvustamise võimalikuses: kas ikka leidub "kriitikut, kes riskiks ja sõandaks asjatundjana tungida kõigile neile rohketele kunsti üksikaladele, mida pakub Eesti kunsti ajalugu, nimelt sama julgelt nagu autor, kes on ilma kaastoimetajateta toime tulnud suure tööga"? Raamatu tutvustus lõpeb järeldamiskesega: "Autor on edukalt võitnud oma võitluse Eesti päälinna nimetuse alal: vastandina Seltsi tegelaste vaateile E e s t i k u n s t i a j a l u g u I tunneb vaid sõna T a l l i n n p r o T a l l i n n a. Kas või seegi näide ei anna usku autori võimeisse?"³¹

Ajakirjanduses tekib uuesti poleemika "Eesti kunsti ajaloo" ja selle autori ümber pärast Julius Genssi arvustuse ilmumist Olionis nr. 1 1933. aastal.³² J. Genss on seisukohal, et raamatu pealkiri "Eesti kunsti ajalugu" ei vasta selle sisule, sest eesti kunsti tema sealt ei leidnud. Eesti kunstiga seostub arvustajal Eesti Rahva Muuseumi kogudes talletatav, millega ta on tutvunud ka Tallgreni, Mannineni, Leinbocki jt. teaduslike tööde vahendusel. Julius Genss paneks raamatule pealkirjaks "Kunstide ajalugu Eestis" või "Eestimaa kujutav kunst". Viimane variant ainult kinnitaks J. Rooswali "Balti-Põhja ala kunsti" teooriat.

²⁷ Samas, lk. 8

²⁸ Soome leht Alfred Vaga teosest "Eesti kunsti ajalugu I". Retsensiooni väljavõte "Uusi Suomist". – Kunst ja Kirjandus 1933, nr. 22, lk. 88.

²⁹ K. A. Hindrey. Alfred Vaga. Eesti Kunsti Ajalugu. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjandus. – Kunst ja Kirjandus 1932, nr. 38, lk. 1050–1051.

³⁰ G. N. (aelapea). Alfred Vaga: Eesti kunsti ajalugu. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus – Olion 1932, nr. 10–12, lk. 279.

³¹ G. N. (aelapea). Alfred Vaga: Eesti kunsti ajalugu. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus – Olion 1932, nr. 10–12, lk. 279.

³² J. Genss. Alfred Waga: Eesti kunsti ajalugu. Esimene osa. Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus Tartus – Olion 1933, nr. 1 lk. 41.

Peale selle leiab Genss, et rahvusliku teaduse arengu seisukohalt oleks kunstiajalooliste materjalide kogumine, kirjeldamine ja inventariseerimine "osutunud suuremaks kasuks kui esteetitsev kunsteide ajalugu" ning tulevikus oleks üldse otstarbekohasem anda välja kunstialaseid käsiraamatuid. A. Waga raamatu järgnevates osades tahaks ta näha suuremal arvul "plaanimaterjali" ja muid lisasid, ning ta soovib autoril võtta "töökavasse" ka rahvakunsti mälestised.

Alfred Waga vastab J. Genssi retsensioonile Olioni samas numbris. Ta tunnistab, et see on juba kolmas kord, kus ta on pidanud oma raamatu kaitseks sõna võtma, kuid J. Genssi arvustuse iseloom on teda eeskätt kui "eestlast haavanud". Ta küsib, kas Genssi arvates peab eestlane jääma oma talupojakultuuri juurde, mida talletatakse Eesti Rahva Muuseumi kogudesse, aga Lääne kultuuri kunstilised avaldused Eestis, s.h. ka eesti rahvusest meistrite loodud raidkunsti teosed, ei tohi kuuluda "Eesti kunsti ajaloosse", vaid "kunsteide ajalukku Eestis". J. Genssi poolt eeskujuks toodud baltisakslase G. Dehio kunstikäsiraamatu näidet kommenteerib ta teravalt: "Eesti uurijad, [– – –] need võiksid ja peaksid vaid materjale koguma ja *Handbuch*'e koostama. Külalaps siis härrad Jul. Genss ja Co looks "sünteesi" ja kirjutaks kunstiajaloo..."³³

Kui K. A. Hindrey ja G. Naelapea kahtlesid, kas leidub erialainimest, kes võiks A. Waga kunstiajalugu sisuliselt objektiivselt retsenseerida, siis siinkirjutaja peab asjatundlikkuse poolest esiletoomist väärivaks kaht retsensiooni: Tartu ülikooli ajaloodotsendi Juhan Vasara arvustust 1932. aasta Eesti Kirjanduse 12. numbris ja Elsbet Pareki ilmunud kirjutist 1933. aasta Ajaloolises Ajakirjas nr 2.

Asudes retsenseerima "Eesti kunsti ajaloo" esimest osa, leiab Juhan Vasar, et Alfred Waga on võtnud endale "väga raske ülesande, kirjutada moodsa aja nõudeid rahuldav ülevaade ühest meie maad puudutavast teadusharust,

mis senini on viljelemist leidnud peamiselt ainult võõrast rahvusest uurijate poolt".³⁴ Retsensent toob välja kolm põhilist momenti, mis teevad seesuguse suurteose kirjutamise raskeks. Esiteks tuli autoril töö ülesehituse huvides kohandada olemasolev uurimismaterjal uue ajaloolise lähtekohaga, mis oli tekkinud seoses Eesti iseseisvumisega, uue käsitlusprintsipiiga kaasnes aga oht asendada senine baltisaksa kirjanduse ühekülgne orientatsioon niisama ühekülgse, pahupidi pööratud orientatsiooniga. Teiseks, arvestades Eesti kirjastusolusid, puudusid eeskjuu väärivad väljaanded, mistõttu autoril oli raske viia "teadusliku või siis populaarteadusliku raamatuga kaasaskäivaid ideaaale" kooskõlla tegelike kirjastusvõimalustega. Kolmandaks, eesti kunsti monograafia jaoks on mitmed valdkonnad ja üksiküsimused veel läbi töötamata ning "autori jõust üksi ei jätku, et kõiki neid lünki täita". Siinkohal näeb retsensent kahte võimalust: kas loobuda töö kirjutamisest üldse "või jälle astuda tööga, mille puudulikke kohti autor ise kõige paremini tunneb, meie üldiselt kaunis vastutust-tundmatu arvustuse ette, kes mõeldab teda siis mõne teise maa üldteose ideaalkujuga, mille valmimisel olid soodsamad olud ja eeltööd".³⁵

J. Vasar hindab Alfred Waga "Eesti kunsti ajaloo" orientatsiooni ja käsitlusprintsipi küllaltki sobivaks. Baltisaksa ajalooteaduses on Eesti vanemat kunstiajalugu seostatud ikka "Kulturtrågertumiga". Iseseisvusaaja käsitlustes aga, vastupidi, lõigati balti periood ajaloost sageli lihtsalt välja, st. ajaloo üks periood lõpetati Lembituga ja teist alustati ärkamisajaga. J. Vasara arvates on see hinnatav, et Waga on sellistest eelarvamustest vaba. Retsensendil on eesti kunsti küsimuses siiski omapoolsed seisukohad: näiteks arvab ta, et kunstiesemed ja ehitused, mis on loodud ja säilinud Eesti territooriumil, on "eesti kunst". Veel arvab ta, et arvestades teisest rahvusest isikute ülekaalu eesti vanemas kunstiajaloo, olnuks raamatus otstarbekohasem asendada "eesti kunst" soomlaste kunstiajaloo eeskujul territoriaalse tähendusega terminiga "Eesti kunst". Samuti jääb J. Vasarale küsitavaks sisuline vastuolu: miks Waga, analüüsides mõjutusi Eesti kunstis, kritiseerib samas jälle prof. H. Kjellini vaateid Ojamaa mõjust vanematele kodakirkutele? Nii selle probleemi käsitluse kui ka

³³ A. Waga. Eesti kunsti ajaloost Julius Genss'i arvustuse puhul. – Olion 1933, nr. 1, lk. 43.

³⁴ J. Vasar. Alfred Waga: Eesti kunsti ajalugu. Esimene osa: Keskaeg. Saksakeelse referaadiga kokku 357 lk. Hind 9 kr. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus. Tartu 1932. – Eesti Kirjanduse 1932, nr. 12, lk 626.

³⁵ J. Vasar. Alfred Waga..., lk. 626.

kogu raamatu puhul jätab retsensendi arvates soovida viidete puudumine tekstis, selle all kannatab kogu töö teaduslik külg – ei eristu selgelt autori seisukohad ja omal käel ette võetud uurimused. Retsensent tõstab siiski esile temale silma jäänud uudsed kunstiajaloolised momendid: keskaegse raidkunsti ja Tallinna arhitektuuri ehitusloolised andmed, Eesti kindlusarhitektuuri mõju kiriklikule arhitektuurile, mitmete kirikute andmete stiilikriitiline analüüs ja täpsustamine jne. Sealjuures juhitakse veel tähelepanu Alfred Waga seisukohale, mille järgi arhitektuuri stiilivormide areng Eestis on seostatav puhtsõjaliste teguritega.

J. Vasar leiab, et "Waga raamat pakub palju uut ja omapärast Eesti kunstiajaloo esimeses perioodis" ja lisab hinnangu: "Üldilmelt on teos kompromiss teadusliku ja populaarteadusliku käsitluse vahel."³⁶

Elsbet (Elisabeth) Pareki artikkel "Alfred Waga. Eesti kunsti ajalugu. Esimene osa: Keskaeg. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus 1932" Akadeemilise Ajaloo Seltsi häälekandjas on oma hinnangus võrreldav J. Vasara omaga. Retsensent nimetab Alfred Waga kunstiajalooliste uurimuste ja materjalide koondamist Eesti kunstiajaloo raamatusse "tänuväärseks tööks". Samas avaldatakse kahetsust, et teos pole kirjutatud nii ladusalt ega kokkuvõtlikult, et olla populaarteaduslik. Teisest küljest ei luba autori otsus loobuda kasutatud allikatele viitamisest ja raamatu metoodilise külje nõrkus pretendeerida teadusliku töö nimele. "Teos on midagi kahepaikset ja jätab sellepärast ebamäärase mulje."³⁷ Polemiseerides raamatu eessõnas esitatuga ütleb retsensent, et "Eesti kunsti ajaloo" puhul ei oska lugeja hinnata, kelle seisukoha, uurimuse, dateeringuga on ühel või teisel juhul tegemist, "kus algavad autori iseseisvad uurimused või kus põhjeneb kunstiteoste käsitlus vaid endisel literatuuril". Kui A. Waga on omaaegset kunstiajaloolist kirjandust nimetanud "väga pealiskaudseks" ja "ebatäpseks", siis retsensendi arvates oleks olnud võimalus kasutada ka häid ja põhjalikke kunstiajaloolisi uurimusi, mida Waga pole isegi maininud. Küll on ta kasutanud Akadeemilise Kirjandusühingu "provisoorset" ja "mitmeti puudulikku" kunstiajaloo oskussõnastikku, kuigi Waga enda poolt on see "suuremalt osalt tarvitamiskõlbmatuks tunnistatud".

Retsensent näeb raamatu positiivse joone sõjalise arhitektuuri esiletõstmist Eesti keskaegse sakraalarhitektuuri kontekstis.³⁸ Kirjutaja arvab, et A. Waga võinuks oma seisukohta romaani mõju säilimisest kindlusarhitektuuris gooti ajal laiendada ka kirikuarhitektuurile. Samas küsib asjatundlik arvustaja, miks on autor, analüüsides Eesti keskaegset kirikuarhitektuuri, grupeerinud sakraalehitused tüüpide järgi. – Ülevaaticuma pildi andnuks kirikute käsitlemine kronoloogilises järjekorras. Retsensent kahtleb mitme kiriku dateeringus, ehituskirjelduste andmete täpsuses ja muuski, ning heidab Wagale ette H. Kjellini ja O. Freymuthi uurimuslike artiklite pealiskaudset läbitöötamist. Nii nagu Juhan Vasar, märgib ka retsensent ära A. Waga sisuliselt vastuolulise käsitluse Ojamaa kunsti mõjudest Karja ja Ambla kiriku arhitektuurile. Lisaks peab kirjutaja raamatu puuduseks seda, et keskaegse ehituskunsti käsitlusest on välja jäetud Hiiumaa kirikud, Petseri klooster jm. Lõpetuseks hindab retsensent Alfred Waga väite, et Eestil on mõju avaldav osa "Balti-Põhja-ala" maade kultuuriruumis, "uudseks" ja "sümpaatseks" ning peab tänuväärseks, kui autor jätkaks uurimust Eesti kindlusarhitektuuri mõjudest Soomes.³⁹

1935. aastal, mil ikka veel loodetakse "Eesti kunsti ajalugu" II ja III osa ilmumist, avaldab Rasmus Kangro-Pool ajakirjas Looming artikli "Meie viimase aja kunstikirjandus", kus muu hulgas peatub ka Alfred Waga kunstiajaloo raamatul: "See on autori oma algatusel, hooletel ja vaeval sündinud ja laseb paista, et teos lõplikul kujul võiks oma alla võtta 3–4 annet. See teos tuli ilma võrdlemisi suure käreaga. Esmajoones löödi lahing keelemeestega, et kas teoses meie pealinna on õigem nimetada Tallinn või Tallinna. See andis tundmuse, nagu käiks võitlus viimse teadusliku peensuse eest. Kui aga raamat ilmus, siis nägime, et see polnudki nii viimse teaduslikult distsiplineeritud töö, vaid oli juba oma iseloomust teadusliku ja populaarteadusliku töö vahepealne

³⁶ J. Vasar. Alfred Waga..., lk. 626.

³⁷ E. Parek. Alfred Waga. Eesti kunsti ajalugu. Esimene osa: keskaeg. Eesti kirjanduse Seltsi kirjastus 1932. – Ajalooline Ajakiri 1933, nr. 2, lk. 125.

³⁸ E. Parek. Alfred Waga..., lk. 126.

³⁹ E. Parek. Alfred Waga..., lk. 126.

[– – –]. Kui meil ülikooli kunstiajaloo kabinett kõige muu töö kõrval võtaks oma eriliseks ülesandeks eesti kunsti- ja rakenduskunsti üliõpilasi üksikmomentide uurimisele, materjalide hankimisele ja läbitöötamisele, siis tasandaksime teed sellele, et meil tõesti kord võiks teostuda teaduslik eesti kunsti ajalugu.”⁴⁰

R. Kangro-Pool kahtleb ka Waga poolt esitatud “eesti kunsti” mõiste tõlgenduses, pidades seda oma aja kohta liiga julgeks käsitluseks.

1930-ndatel aastatel vajas Eesti kunsti ajalugu veel arenguruumi, kuid poleemika eesti kunsti mõistmisest ja selle ajaloolistest piiridest oli Alfred Waga poolt kunstiteaduslikus mõttes juba algatatud. “Balti kunst” ja “eesti kunst”, territoriaalsuse aspekti rõhutavad “Eesti kunst”, “Eestimaa kujutav kunst” ning “kunstide ajalugu Eestis” omandasid kõnesoleval aastakümnel sügavama ajaloolis-poliiitilise ja tunnetusliku tähenduse.

Alfred Waga “Eesti kunsti ajalugu” II ja III osa jäidki trükkis ilmumata. Kultuuriloolises arhiivis on säilinud EKS-i büroojuhataja H. Everti käekirjas märkmed 1938. aasta maist, et “Eesti kunsti ajalugu” kaks osa võiksid ilmuma hakata 1939. aastal; “enam vähem samas mahus, nagu esimene raamat”; suurema formaadiga ja luksuslikumas väljaandes, “nagu V. Waga kunstiajalugu”⁴¹; “otsust vajab sügiseks”; “tuleb tagasi peale pühi” jne. Märkuste hulgas on veel üks täpsustus – “käsikirjaga takistusi ei ole”.

Aastakümneid hiljem pole võimalik vastata küsimusele, miks ei jõudnud Alfred Waga käsikirja järgmised poognad trükki, juhul muidugi, kui autoril oli teine ja kolmas osa tervikuna valmis. Kuid mõne aja möödudes – juba 1940. aastal, täidab selle lünga kirjastuse O.-Ü. “Loodus” poolt vihikutena välja antud Voldemar Waga “Eesti kunst”, alapealkirjaga “Kunstide ajalugu Eestis keskajast meie päevini”. Kunstiteadusliku mõtte kontekstis kaotasid Alfred Waga kirjastamata materjalid peagi oma tähtsuse.

**Mari Nõmmela
(1950)**

Lõpetanud 1977. aastal kunstiajaloolasena Tartu ülikooli. 1993. aastast magister. Avaldanud kunstikriitikat, koostanud ja toimetanud katalooge, artiklite kogumikke ja TKM-i teatmikke. Uurimisteemadeks on olnud Eesti Kultuurkapitali (1924–1940) tegevus, eesti kunsti välisnäitused, Tartu Riiklik Kunstiinstituut jms.

⁴⁰ R. Kangro-Pool. Meri viimase aja kunstikirjanduses. – Looming 1935, nr. 1, lk. 76.

⁴¹ Silmas on peetud 1937. aastal ilmunud V. Waga “Üldist kunstiajalugu”.